

När skogen inte känns igen Existentiella följder av förändrad skogsmarksanvändning

Håkan Berglund-Lake
Institutionen för humaniora, Mittuniversitetet
hakan.berglund-lake@miun.se

Idag finns en stor politisk enighet om att samhället måste ställa om sin energianvändning till förnybar energi. I ett land som Sverige med vidsträckta skogar kommer detta sannolikt att leda till en ökad produktion av biomassa och vindkraft. Viktiga samhälleliga intressen med avseende på allas vår framtid kommer därför att ha något slags centrum i skogrika och avlägsna trakter av landet. Glesbygden kommer alltså att utgöra exploateringsytor för att lösa en av framtidens stora ödesfråga, men inte i första hand för människor boende här utan för andra, boende på andra platser och verksamma i andra sammanhang. En intressant fråga att ställa är hur glesbygdsborna själva upplever denna förändring av skogsmarksanvändningen, som samtidigt innebär en fysisk förändring av deras livsmiljö. Utifrån ett fenomenologiskt perspektiv diskuterar artikeln de existentiella villkoren under vilka människor i mellannorrlands inland förhåller sig till och hanterar radikala fysiska förändringar i sin livsvärld orsakade av nya skötselmetoder i skogsbruket och anläggandet av vindparker.

När skogen inte känns igen: Existentiella följder av förändrad skogsmarksanvändning

Skogsbruket måste i dagsläget anpassa sig till en tilltagande efterfrågan, inte enbart på råvara till skogsindustrin, utan också på biomassa till värmekraftverk och till framställningen av bio-bränslen. För att möta denna efterfrågan måste skogen växa snabbare, avfall tas tillvara och avverkningarna ske snabbare och göras mer omfattande. Stöd för denna strategi finns i svensk energipolitik. Idag råder en stor politisk enighet om att samhället måste ställa om sin energi-användning till förnybar energi. När det gäller produktionen av biomassa, liksom produktio-nen av vindkraft, finns potentialerna i de svenska skogarna, i synnerhet i Norrland. Viktiga samhälleliga intressen med avseende på allas vår framtid kommer därför att ha något slags centrum i skogrika och samtidigt glest befolkade delar av landet. Även om avstånden mellan hus och gårdar är stora i dessa trakter, så bor *de facto* människor här, och som kommer att se sin livsmiljö förändras som en effekt av att skogsmarken utnyttjas på nya sätt.

Ofta sker förändringarna plötsligt och utan förvarning. De är grundade på beslut tagna i styrelserum hos stora skogsbolag, långt borta och i sammanhang skilda från det liv som levs på platsen för exploateringen. För lokalbefolkningen upplevs besluten därför ofta främmande, diffusa och abstrakta, men konsekvenserna av besluten blir ändå kännbara och måste konkret hanteras på plats, dvs. i den miljö där de fast boende lever sina liv. Hur går detta till? Hur upplever och hanterar människor bosatta i mellannorrlands skogstrakter fysiska förändringar i sin livsmiljö orsakade av det moderna storskaliga skogsbruket? Dessa frågor är utgångspunk-ten för ett forskningsprojekt som jag planerar att genomföra i två byar i mellannorrlands in-land, i ett område där skogsbolaget SCA bedriver ett intensivt skogsbruk som ger upphov till stora områden med kalhyggen, snabbväxande skog och omfattande uttag av GROT (grenar och toppar). Men det som främst motiverar valet av undersökningsområde är att bolaget pla-nerar bygga 240 vindkraftverk här med byggstart hösten 2009. Detta byggprojekt förväntas ge stora sår i skogsmarken och bryta blickfånget från de hus och gårdar där människor bor och kallar sina hem.

Eftersom fältarbetet ännu inte har startat finns därför heller ingen empiri att utgå ifrån. Empiriskt bygger resonemanget i föreliggande artikel på tidigare etnologisk och historisk forskning om livsformer i mellannorrlands inland, men framförallt bygger det på egna erfarenheter av återkommande vistelser och samtal med människor bosatta i dessa skogsbygder. Påståenden som görs i texten ska därför ses som hypotetiska. Syftet är att visa på möjliga frå-gor, perspektiv, angreppssätt och tolkningar inför den kommande undersökningen.

Det är människors levda och omedelbara relation till skogen, eller snarare till skogsmar-ken, i sina dagliga göranden, som är artikelns utgångspunkt eller horisont. Diskussionen har sin ontologiska grund i existentiell fenomenologi där människan ses som en oducerad del av den värld hon lever i. Synsättet är att vi befinner oss i ett relationellt samspel med vår omgiv-ning, som både innefattar andra människor och ting, och som vi inte vid något tillfälle kan leva utanför. Vanligen tar vi omgivningarna för givna. När det gäller den fysiska miljön om-kring oss, förutsätter vi att den uppvisar fasthet och kontinuitet från den ena dagen till den andra och att den inte förändras mer än vad som följer av årstidernas växlingar. Men hur rea-gerar människor om deras fysiska miljö förändras plötsligt och utanför deras kontroll och vilja? Sådana situationer begränsar, till och med hindrar, invanda handlingsmönster, men, som är viktigt att lyfta fram, också öppnar för nya möjligheter. Min ambition är att inte enbart fokusera på de begränsningar som radikala förändringar av den fysiska miljön innebär, utan också peka på de potentialer som enligt ett existentiellt fenomenologiskt betraktelsesätt alltid varje situation, varje miljö, samtidigt innehåller.

Enklaver i skogen

Innan skogen under 1800-talets senare del började utnyttjas som råvara för industriell produktion av sågade varor, var mellannorrlands skogstrakter obetydligt befolkade eller saknade helt fasta bosättningar. Det var skogsindustrins omätliga behov av arbetskraft under sin etablerings- och expansionsfas som gjorde det möjligt för människor att bosätta sig ”på skogen”. Skogstrakterna var i princip väglöst land, vilket bland annat påverkade arbetskraftsrekryteringen negativt. Stora skaror av arbetare var svårflyttade; det tog lång tid och var för omständligt. Skogsbolagen försökte därför att få vana skogsarbetare att bosätta sig i områden nära drivningar och flottleder. Som en funktion av denna företagsstrategi ökade skogstrakternas befolkning med flera hundra procent under årtiondena runt sekelskiftet 1900 (Rolén 1979). Trots att inflyttningen avtog de närmaste årtiondena därefter, kunde befolkningstillväxten ändå fortgå fram till mellankrigstiden på grund av höga födelsetal. Därefter har befolkningen i mellannorrlands skogsbygder stadigt minskat. Huvudorsaken är skogsindustrins minskade behov av arbetskraft till följd av införandet av ny teknik och nya metoder i skogsbruket. Det som tidigare varit så självklart, att arbete alltid fanns att få ”i skogen”, var inte självklart längre. Särskilt under 1960-talet och därefter har mellannorrlands skogsbygder drabbats av stagnation och tillbakagång.

När man åker igenom dessa skogsområden idag kan man därför förundras över att det fortfarande bor folk här. Visserligen är det långt mellan husen. Flera av dessa ligger öde, lämnade att förfalla. Andra är mer eller mindre underhållna och man kan ana att de används som fritidsbostad. Men det finns också hus där det inte råder någon tvekan om att människor bor permanent. Husen är målade och underhållna, gräset klippt och veden tornar upp sig utanför uthusen i prydliga travar.

Med några få undantag är husen byggda under den period när arbetskraftsbehovet i skogsbruket fortfarande var stort, dvs. under förra seklets första hälft. Dessa uppfördes av människor som mer eller mindre var beroende av lönearbete ”i skogen” för att klara sin och sin familjs försörjning. Ofta valdes tomter i skyddade lägen, på vissa ställen djupt omsluten av skogen, på andra mer öppet belägna med utsikt över någon sjö eller dalgång. Det gemensamma för denna bebyggelse var att den ursprungligen uppfördes som småbruk, med funktionen att komplettera inkomsten från lönearbetet; man brukade en bit mark, hade kor, gris, får, höns och andra husdjur, i bästa fall också en häst (se t ex Felton & Norberg 2007; Strandqvist & Strandqvist 2004). Utan dessa småbruk var det omöjligt att försörja sig ”på skogen”. Skogsbolagen erbjöd nämligen aldrig sina arbetare helårsarbete eller fast anställning (Hjelm 1991:28). En bosättning i skogen med många tillfälliga och osäkra jobb fordrade alltså att hushållen kombinerade småskaligt jordbruk med säsongarbete som skogsarbetare (Rolén 1979:72-73). Till denna livsform hörde också att utnyttja skogen som resurs. Skogen låg nära och skogsmarken var en resurs tillgänglig att utnyttja för bete, bärplockning, vedtäkt, foderhäkt, fiske och jakt. I skogen hämtade man också ämnen för redskapstillverkning och virke till byggnationer.

När förutsättningarna för jordbruket och skogsindustrin förändrades efter andra världskrigets slut med krav på rationell produktion och stordrift, blev det svårt att driva de småskaliga kombinationsjordbruken vidare. Jordmånen var för mager och åkerarealen för liten. Samtidigt förändrades skogsbolagens arbetskraftsbehov. Med införandet av stora skördare i skogsbruket och övergången till biltransporter för både råvara och arbetskraft, behövdes inte längre att en kader av arbetare var boende på plats, och inte heller i den omfattning som tidigare.

Varför bor då människor kvar, trots att arbetstillfällena i princip saknas i området? Är de oförmögna att ta sig vidare? Har de inte förstått vad samtiden kräver? Jag tror inte det. Människor biter sig fast, inte av tvång utan av egna val. Det har alltid funnits möjligheter att flytta till andra platser där jobb har funnits, en valmöjlighet som också många har tagit, för att inte säga de flesta som är födda här (Hansen 1998). Men som sagt, många bor kvar och gör något

av de möjligheter som ändå finns tillgängliga. Man livnär sig på de jobb som erbjuds, långpendlar, kombinerar olika jobb och olika bidragsformer, arbetsbyten och självhushållning (Frykman & Hansen 2008:195-221). Det är en överlevnadsstrategi och samtidigt ett försvar för en specifik livsform som går ut på flexibilitet och uppfinningsrikedom utifrån de resurser som finns till hands, ett försörjningsmönster som alltid varit förhärskande i skogsbygderna (Johansson 2002; Löfgren 1992). Hit hör att nyttja skogen för att minska utgifterna; man jagar, plockar bär, hämtar ved, fiskar. Som jag ska återkomma till längre fram är denna aktivitet förlagd till specifika tillfällen eller perioder under året. Den är alltså sporadisk och sällan förekommande. Detta kan tyckas paradoxalt. Undantaget de som har sin utkomst direkt av skogen, t ex som maskinförare, plantsättare eller skogsarbetare, så vistas människor boende i skogsbygderna sällan i skogen; man strosar vanligen inte omkring där, vandrar eller promenerar i den, som rekreation, tidsfördriv eller nöje. Istället ser vi att skogsbygdens människor har ett instrumentellt eller pragmatiskt förhållande till skogen (jfr Frykman & Hansen 2008:213-216); man går ut i den när man har något ärende dit. Skogen finns på avstånd att användas när man behöver den. Ändå lever människor bokstavligen mitt i den; den omsluter dem. Den utgör själva höljet om den värld som de ser som sin.

Skogen i blickfånget

All bebyggelse i skogsbygden är omgiven av skog. Skogen finns ”inpå knuten”, men för många också möjlig att betrakta ”så långt ögat når”. Många hus är placerade högt i terrängen, med utsikt mot en dalgång eller sjö. Ofta når blicken långt. Man ser en skogsbeklädd ås i fjärran, och kanske ytterligare en eller flera. Kerstin Ekman minns vyn från köket i sin bostad i en by i Ångermanland, där hon bodde en tid:

Från fönstret i vårt hus såg man skogskransarna i varv efter varv mot horisonten. Den första kransen var mörkt grön, i vissa dagar såg den svart ut. Sedan följde den mörkblå kransen och den var dovt blå som ett duvbröst. Så kom den milt disblå skogsranden och sist den fjärrangrå [...] (2007:398).

Landskapet upplevdes från köksfönstret, från en bestämd utkikspunkt och på avstånd. Fenomenologiskt är landskapet, som geografen Edward Relph beskrivit det, obestämt, ingenting man kan omfamna, varken röra eller gå omkring i (1985), inte heller gå in i och ut ur (jfr Löfgren 1997). När vi rör oss, så rör sig också landskapet. Det finns alltid där, i blickfånget men utom räckhåll.

Oavsett om skogen finns långt därborta eller nära så att man nästan kan ta på den, så varseblivs den i det vardagliga livet främst genom synen; den är visuellt förmedlad och med betraktaren i centrum. Relationen till skogslandskapet är levd och aldrig skild från betraktarens kroppsliga vara. Som en levd relation utgående från betraktarens kroppsliga närvaro kan landskapet aldrig utgöra något i sig. Eller som filosofen Maurice Merleau-Ponty uttrycker det: ”Jag ser det inte enligt dess yttre hölje - jag lever det inifrån, jag är inlemmad däri. När allt kommer omkring finns världen runt omkring mig och inte framför mig” (2004:303).

Detta innebär ett kontinuerligt och visuellt engagemang med omgivningarna dag efter dag, och efter årstidernas och vädrets växlingar. ”We know landscapes”, skriver Relph, ”because they reveal the state of the weather and the passage of the seasons, because they harbor the places of our memories, because they are the visible matrix of where we live” (1985:24). Men också mer än så. Antropologen Michael Jackson menar att, “it becomes the primary source of the images and tropes whereby we identify and think about ourselves” (2005: 17).

I likhet med Michael Jackson, tror jag att vi utvecklar en djup identifikation med de landskap som omsluter oss. När vi tänker på den värld som vi kallar vår egen, tänker många av oss, inte i första hand på familj och släkt, utan på fysiska element som vi lärt känna under lång tid och byggt upp en förtrogenhet till. Vi upplever dem som en oupplöslig del av våra person-

liga liv (Jackson 2007:139): trädningen ner mot sjön, tallbeståndet bakom uthuset, skogsklädda åsar i fjärran. Det som drabbar dem drabbar mig.

Av detta följer att betraktandet inte är skild från den dagliga verksamheten, utan ingår i den. Landskapet finns som en självklar ram kring det dagliga livets alla göromål (Ekman 2002). Antropologen Tim Ingold understryker detta på ett ställe där han skriver att, "we perceive the world as, and because, we act in it" (Ingold 1992:45). Vi lär känna landskapet omkring oss genom att vi kontinuerligt varseblir det samtidigt som vi tar itu med saker och ting i våra dagliga göranden.

Som vi tidigare sett gör man också något med och i skogen; man utnyttjar den med syfte att vidga ramarna för försörjningen. Men skogens resurser är potentiella (Ekman 2002); de är bundna och lagrade i skogsmarken, liksom i väntan. De måste först upptäckas, lös göras, samlas in och bäras hem, för att kunna hävdas som "mitt" och bli möjliga att konsumera (jfr Johansson 1997:89). Hela denna process är konkret och påtaglig. Man ser och upplever bokstavligen vad man äter; man äter av skogen, av vad skogsmarken ger, dricker den, värmer sig från den (jfr Okely 2001).

Utnyttjandet av skogsmarken

Att leva i skogsbygd är att befinna sig utanför och på långt avstånd ifrån befolkningstäta områden. Detta innebär också att avståndet till arbetsmarknaden blir stort. I skogsbygderna är arbetstillfällena få, anställningarna osäkra och kortvariga, och lönenivåerna ofta relativt låga. Följden av detta faktum blir att leva med små och osäkra marginaler, där det är självklart att utnyttja de resurser som finns inom räckhåll i närmiljön, i de vidsträckta skogsmarker som man i dessa trakter är fullständigt omsluten av.

Den tradition av urminnes hävd, som också är lagstadgad, ger alla rätten att inom vissa ramar nyttja skogen oberoende av om man är skogsägare eller inte. Men skogen är stor; den breder ut sig kvadratmil efter kvadratmil från den plats där man har sin bostad. Detta gör skogen svårfångad och oöverblickbar som helhet betraktad. Skogen är så mångskiftande att den tänks på i pluralis. "Varje skog är skogar", skriver Kerstin Ekman (2007:510), avgränsade områden, lokaler med en specifik flora och fauna. Av erfarenhet vet man vilka av dessa som är tjänliga eller otjänliga som resurs för hushållet. De tjänliga väljs ut och får en särskild status som avgränsade "ställen" i en annars anonym, diffus och intetsägande skog. Dessa brukar benämnas efter vad de har att erbjuda; de kallas blåbärsställen, hjortronmyrar, hallonhyggen, fiskevatten, tjäderskogar (jfr Löfgren 1992:219). Det är platser som utnyttjas återkommande men koncentrerat till specifika tidsperioder under året: pimpelfiske på vårvintern, hjortron och blåbärsplockning i augusti, lingonplockning i september, älgjakt på hösten.

Detta utnyttjande av skogsmarken skapar en relation till skogen, som till skillnad från betraktandet på avstånd, är taktill, och uppstår genom att människor ger sig ut i den i bestämda syften, och kroppsligen gör något i den och med den. Med ett språkbruk lånat från psykologen James Gibson, skulle vi kunna säga att man går ut i skogen och varseblir vad skogen har att erbjuda, vad den tillhandahåller och innehåller, och sedan gör något med denna insikt (1979:127).

Man gör anspråk på objekt som finns i skogen inte på själva skogen eller skogsmarken. Ändå sker det något grundläggande existentiellt i relationen mellan den som utför handlingen och marken när man gör något med och på den, t ex plockar bär eller jagar älg. Ur ett existentiellt perspektiv innebär det kroppsliga engagemanget på platser i skogen, på väg dit och därifrån, att banden med dessa "ställen" blir starka och levande. Det skapar en känsla av samhörighet och tillhörighet med platsen, att man upplever den som något eget, något som upplevs tillhöra mig, något att hålla för sig själv, nästan som något intimt och privat, där ett intrång av andra skulle kännas som om man drabbades personligen. Detsamma gäller också om platsen skulle förstöras, göras oanvändbar, av krafter utifrån. Man skulle ta förlusten personligt.

När den skogsmark som vi upplever bekant och familjär, som vi ser som något eget och som en del av oss radikalt förändras, bryts samtidigt relationen till den som levd och vital. Denna känsla av separation gör att "våra ställen" i skogen kommer att upplevas som främmande, som ting i sig, skilda från oss och utanför vår kontroll. Men hållningen till den främmande miljön som plötsligt visar sig är samtidigt ambivalent och tudelad. Man ställs i en situation med både nya begränsningar och nya möjligheter; den innehåller potentialen att både vidga livsutrymmet som att förminska det (Jackson 2005:111-141). Det handlar här om att manövrera mellan det som agerar mot oss, bortom vår kontroll och styrning, och vår förmåga att göra något med det, att få något nytt att hända.

Bortom förmågan att påverka

Relationen till skogen är som relationen till andra ting och till andra människor, inte statisk. I själva verket är den ständigt under risk, ostabil och kontinuerligt hotad av krafter och skeenden vi inte kan påverka, och kanske inte heller förstår. De upplevs komma utifrån, ha sitt ursprung någon annanstans, långt borta från oss. Hit hör väder, olyckor och farsoter. Stormar kan plötsligt ödelägga stora skogsområden, regnperioder och frostnätter förstöra bärsäsongen, sjukdomar och ökad rovdjursstam reducera viltbeståndet. De av oss som upplevde det radioaktiva nedfallet efter härdsmltan i Tjernobyl och dess efterföljder, vet hur snabbt och oförutsett en katastrof kan inträffa med ödesdigra konsekvenser lång tid framöver. I detta fall var nedfallet som störst över mellannorrlands skogstrakter och människor här är fortfarande upptagna med att hantera effekterna efter katastrofen. Höga halter av radioaktiva ämnen finns fortfarande lagrade i marken, vilket gör att kött och bär på många ställen är otjänliga som föda.

Till krafter och skeenden som ligger bortom vår förmåga att påverka hör också politiska beslut och beslut tagna i bolagens styrelserum. Skogsbolagens beslut angående hur skogsbruket ska bedrivas är beslut som påverkar skogsbygdens människor i deras dagliga liv, men som de inte har något inflytande över.

Ser vi till förändringar av den fysiska miljön som skogsbruket under de senaste femtio åren, särskilt under 1960- och 70-talen, givit upphov till, är de dramatiska och omtumlande för alla som upplevt dem på nära håll. Det är främst genom det sk trakthyggesbruket – kalhuggning och sedan plantering i stor skala - som ändrat och ändrar karaktär och utseende på skogen. Och det kan gå fort. Utan förvarning ser människor "sin" skog förvandlad till kalhygge. Stora skördare har en kapacitet att ta ner, barka och kvista ett träd på några minuter. En man och en skördare kan numera fälla sexhundra träd per skift, eller ungefär vad tio arbetare manuellt klarade tillsammans under 1950-talets början (Hjelm 1991). Kvadratkilometer efter kvadratkilometer förvandlas skogsmarken till ytor av bråte, ris och friliggande stenar och med grova och djupa spår i marken efter skogsmaskinerna. Denna framfart ödelägger samtidigt bärskogen. Visserligen rörs sällan myrarna. Hjortronen kan därför fortsätta att växa, men de välkända stigarna dit finns inte längre eller är svåra att finna. Ofta är de borta för alltid. Likaså försvinner skogsfågeln. Stora trakthuggningar tvingar tjäder och orre därifrån; de kan inte leva utan tall, gran och blåbärsris.

Det finns mycket sorg på de stora hyggena, konstaterar Kerstin Ekman (2007:11). Jag tror att alla drabbas av sorg när platser som man vistats ofta på, ofta återkommer till, ofta gör något i och med blir oigenkännliga och oanvändbara. Platsen blir främmande; man kastas ut, skiljs av.

Trots detta är det sällan som man hör de drabbade, de bofasta, klaga, åtminstone inte öppet. Radikala förändringar av skogsmarken är händelser som hör till den miljö där människor i skogsbygden valt att leva i. Det kan göra ont men man accepterar det som sker för att kunna bo kvar. De som brukar reagera mer öppet är de som inte bor här, men som har sina rötter här,

de som ser konkreta fästpunkter för sina barndomsminnen förstöras eller ser sommarstugeidyllen ödeläggas.

De bofastas strategi av tyst acceptering underlättas av att det dagliga livet inte är orienterat mot skogen utan mot "gården", den plats där människor bor och som mer än någon annan plats är föremål för deras omsorger. Det är den plats som de kan förlita sig på och styra över. I en jämförelse härmed är relationen till skogen, som vi sett, mer lös och sporadisk. Egentligen har man inte särskild god kännedom om skogen eller personliga band till den som helhet betraktad; den är alldeles för vidsträckt och diffus för att kunna omfamnas. Som beskrivits ovan är man bekant med mer eller mindre avgränsade områden, som man periodvis utnyttjar för bestämda ändamål, liksom att man känner vägen dit och därifrån, vilket innefattar landmärken att orientera efter. Inte annars. Människor pratar om det som finns däremellan och vid sidan av, som "bara skog", som något neutralt och oviktigt, som man inte bryr sig särskilt mycket om, som sällan uppmärksammas, som aldrig uppfordrar till handling; det är miljöer som ses som meningslösa och oanvändbara (jfr Ingold 1992).

Nya möjligheter

Man skulle kunna tänka sig att människor stannar hemma, tappar lusten att gå ut, när deras platser som de värdesatt så mycket blivit oigenkännliga och oanvändbara. Men det verkar som om denna känsla av främlingskap ändå är tillfällig, paratetisk, snart övergående. Människor tycks alltid och omgående ha förmågan att ta nya tag, att börja om på nytt (Jackson 2005:109).

Förändringar av miljön innebär ju samtidigt att en ny situation uppstår, som visserligen innebär förluster och begränsningar, men som också öppnar upp för nya möjligheter. Etnologen Mia-Marie Hammarlin har i sin studie av människors erfarenhet av långtidssjukskrivning, betonat vikten av att inte enbart fokusera på en händelses negativa konsekvenser för de människor som drabbas, utan också försöka att se dess positiva potential, vilka möjligheter som samtidigt öppnas (2008). Varje ny situation innehåller ju alltid potentialen till något nytt, oanade möjligheter som annars inte skulle ha yppat sig.

Genom att skogsmarken till ytan är omfattande, finns det alltid andra områden att söka sig till om de invanda blivit oanvändbara, områden som till och med kan visa sig vara bättre än de tidigare. De blir nya utrymmen och sammanhang att fylla med mening och ingå i. Hyggen som brett ut sig som kala ytor blir snart frodiga av lövsly och örter, och av hallonbuskar som spritt sig här och var. Detta garanterar inte enbart några goda år av hallonskörd, utan skapar också rikt bete för älg och rådjur. Dessutom innebär stora hyggen att sikten blir god, vilket gynnar jakten. Nya hyggen främjar också ett utnyttjande av skogsmark på områden som ännu inte avverkats. Trakthyggesbruk är inte möjligt utan att samtidigt dra fram vägar till hyggerna för att klara virkestransporten därifrån. Detta innebär att det blir möjligt för lokalbefolkningen att ta sig ut till nya områden med bil, till områden där de flesta aldrig har satt sin fot tidigare. Nya jaktmarker, nya bärställen och nya fiskevatten blir plötsligt tillgängliga och möjliga att utnyttja. Dessa möjligheter tar många genast till sig, men jag vill betona, inte på grund av utifrån kommande tvång, utan genom egna val och egna initiativ. Ett viktigt syfte med mitt planerade forskningsprojekt är att inte falla in i beskrivningar av människor som offer när deras miljöer ofrivilligt förändras av krafter utifrån, utan istället visa att de aktivt gör något åt sin situation, att de agerar för att återta en känsla av att de själva styr och väljer i sina liv av egen kraft, att de har sina liv i egna händer oberoende av andra.

Referenser

Ekman, Ann-Kristin (2002). Med skogen som ram. Om landskapsuppfattning och platstillhörighet. I: Ella Johansson (red.), *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. Lund: Nordic Academic Press.

- Ekman, Kerstin (2007). *Herrarna i skogen*. Stockholm: Albert Bonniers.
- Felton, Frank & Norberg, Ingrid (2007). *Västra Björkhöjden från stockfångst till rundbal*. Björkhöjden: Vitryggen.
- Frykman, Jonas & Hansen, Kjell (2008). *I ohälsans tid. Sjukskrivningar och kulturmönster i det samtida Sverige*. Stockholm: Carlsson.
- Gibson, James J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Hammarlin, Mia-Marie (2008). *Att leva som utbränd. En studie av långtidssjukskrivna*. Stockholm/Steag: Symposion.
- Hansen, Kjell (1998). *Välfärdens motsträviga utkant. Lokal praktik och statlig styrning i efterkrigstidens nordsvenska inland*. Lund: Historiska Media.
- Hjelm, Jonny (1991). *Skogsarbetarna och motorsågen. En studie av arbetsliv och teknisk förändring*. Lund: Arkiv.
- Ingold, Tim (1992). Culture and the Perception of the Environment. I: Elisabeth Croll & David Parkin (eds.), *Bush Base: Culture, Environment and Development*. London & New York: Routledge.
- Jackson, Michael (2005). *Existential Anthropology: Events, Exigencies and Effects*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Jackson, Michael (2007). *Excursions*. Durham: Duke University Press.
- Johansson, Ella (1997). Bygd och obygd. Landskapstillägnelse och social skiktning. I: Katarina Saltzman & Birgitta Svensson (red.), *Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Johansson, Ella (2002). Inledning. I: Ella Johansson (red.), *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. Lund: Nordic Academic Press.
- Löfgren, Orvar (1992). Skovens rige. I: Kirsten Hastrup (red.), *Den nordiske verden*. 1. Köpenhamn: Gyldendal.
- Löfgren, Orvar (1997). Mellanrum. Vita fläckar och svarta hål i storstadens utkant. I: Katarina Saltzman & Birgitta Svensson (red.), *Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Merleau-Ponty, Maurice (2004). *Lovtal till filosofin. Essäer i urval*. Göteborg: Brutus Östling.
- Okely, Judith (2001). Visualism and Landscape: Looking and Seeing in Normandy. *Ethnos*, Vol. 66:1.
- Relph, Edward (1985). Geographical experiences and being-in-the-world: The phenomenological origins of geography. I: David Seamon & Robert Mugerauer (eds.), *Dwelling, place and environment. Towards a phenomenology of person and world*. Dordrecht, Boston & Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers.
- Rolén, Mats (1979). *Skogsbygd i omvandling. Studier kring befolkningsutveckling, omflyttning och social rörlighet i Revsunds tingslag 1820-1977*. Uppsala: Historiska institutionen.
- Strandqvist, Bertil & Strandqvist, Ulla (2004). *Vi minns vår historia. Om livet i skogsbyarna Aspåsen, Hocksjön, Håsjö, Lungsjön, Lövlund, Mellansjö, Rensjön med Gammelbodlandet och Myrdalen*. Sollefteå: Rotsökarna.